

A nyelv és vallás relációi

Zopus András

Lassan, de biztosan közhellyé válik, hogy napjainkban az (értő) írás-olvasás ismét a kiváltságosok ismérve lesz. Évről évre egyre több olyan hallgatóval találkozok, akik számára a szövegértés, a fogalmazás, a verbális és az írásos kommunikáció egyaránt alapvető problémát jelent. A probléma gyökerei sokrétűek, és habár kézenfekvőnek tűnik, de ezen jelenség aspektusait mégsem lehet kizárólag a digitális kultúra megjelenésének és terjedésének rovására írni.

A tárgyi tudás hiánya nem csak az irodalom, nyelvészet, történelem és más tudományok terén feltűnő, hanem nagyon gyakran szembesülök azzal is, hogy a hallgatóknak a szervesen kapcsolódó (számukra kapcsolódni látszó) ismeretek terén is sok hiányt kellene pótolniuk. A magyar nyelv, kultúra, irodalom és a vallás történetéhez (is) rengeteg olyan fogalom kapcsolódik, amelyek ismerete nélkül az adott kor, annak szellemisége, értékrendje nehezen érthető, vizsgálható. A felmerülő hiányosságok pótlása mellett a hallgatók érdeklődéssel fordulnak mindazon új ismeretek felé, amelyek kitérítik, szélesítik tudáshorizontjukat, és ezáltal jobban megértik, feldolgozhatják az egymással összefüggő diszciplínák kérdésköreit.

Jelen tanulmány alapjául a Nyíregyházi Főiskolán több éven át oktatott *Nyelv és vallás* c. kurzusom szolgált, pontosabban a kurzuson részt vevő hallgatók ismeretei, érdeklőse, a vallás sokszínűségére való rácsodálkozásuk, és nem utolsósorban bizalmuk, amely tükrében feltárhatókká váltak mindazok a kérdéskörök, amelyek megbeszélése, ismertetése közvetlenül az egyén, de közvetve a csoport érdekét is szolgálta. *Ipsa scientia potestas est* – és emögött visszhangzanak mindazok a gondolatok is, amelyeket útravalóul kaptam Édesapámtól, tanáraitól, barátaitól.

A nyelv és vallás összefüggésének egyik legalapvetőbb aspektusa a különböző vallásokhoz kapcsolódó alapismeretek szókincsében való tájékozottság. Mindhiába próbáljuk (a hallgatók szívében) felcsendíteni az *Ómagyar Mária-siralom* (irodalmi) szépségeit, ha annak szókincese nem közvetíti azt a fájdalmas varázst, amelyet olvasásakor átélhetünk. Hiába beszélünk tündéerekről, lidércekről, táltosokról, hittérítőkről, papokról és szentjeinkről – ha ezek csak üres fogalmak, tartalmuk nem jut el a hallgatóshoz, a fogalom hangsora lehull az elmék avarára. Ezen tények alapján kívántam a hallgatóimhoz közelebb hozni mindazon ismereteket, amelyek segítségével számukra (is) átláthatóbbá válik a különböző vallások szókincese, a vallások nyelvi elemei közötti összefüggések – természetesen nem teolingvisztikai szempontok alapján, hiszen a cél nem a teológiai szaknyelv ismertetése, hanem a vallással összefüggő általános műveltség, az alapismeretek bővítése.

1. Napjainkban az ősi magyar hitvilág archaikus elemei leginkább csak meseszereplőknek tűnnek, ezért – különösen a magas kultúrákkal való rokonságot és a fényes gyökereket kereső újabb és újabb kiadványok, különösen az ún. „Angyali Menedék Kiadó” kötetei tükrében – fontos az eredetmondák, az istenpanteon, a természetfeletti lények illetve a látszólag ambivalens szerepük tisztázása. Ezen a téren a nyelvi és vallási elemek

helyes összekapcsolásának mérlege meglehetősen pozitív, viszont mindazon relációk, amelyek a „klasszikus” párosoknak – például *sámán–táltos*, *gyula–kende* – a vallásban betöltött szerepére, illetve a vallás fenntartásában vállalt tevékenységükre utal, fehér foltként jelenik meg. A táltos kiválasztásához, küzdelméhez, révüléséhez kapcsolódó szókincs nagy része ma már archaizmus, és nem is igazán talál utat – talán csak a kábulat tárgyalása kivételével – a hallgatóságához. A néphagyományokhoz, népi ismeretekhez való viszonyulásban egyre nagyobb nyitottságot figyelhetünk meg, és – még ha csak közvetett is a kapcsolat – az egészséges életmód szellemében szélesebb körű az érdeklődés a gyógyfüvek, a népi gyógymódok iránt, ezáltal könnyebben értelmezhetőek a vallással összefüggést mutató színek, szimbólumok. Földi János ugyan már 1793-ban helyteleníti a babonás, a szentek és a „jó és gonosz lelkekről” nevezett növényjelöléseket, mert mint mondta: „az égi ki fejezéseket hagyjuk a’ Theologusoknak, mi a’ természeti dolgokat, természeti Névvvel nevezzük. – Minemű illetlenek és útálatosok továbbá: ördög bordája, ördög gyökér, ördög harapta fű...”¹ – mindazonáltal sok olyan növénynevünk fennmaradt, amelyek az ősi magyar hitvilág emlékeit őrzik: *szépasszony füve*, *borszorkánykása*, *boldogasszony csipkéje*, *boldogasszony mentája* stb.² Ugyancsak divatos a régi magyar keresztnevek használata, amellyel a szülők nemritkán csupán a (nagy)magyarkodásukat, az ősiséghez való (látszólagos) kapcsolatukat igyekeznek a közönség elé tárni. A szülők képzeletében ezek a nevek megjelenítik a(z) (h)ősi múltat, a harcoló, lovon száguldó hősöket, és nem utolsósorban azokat a táltosokat, akik a harcosok győzelméért, a betegségek gyógyításáért estek révületbe, és az Öregisten és a Boldogasszony segítségét kérték. A névadás ezen perspektíváját tekintve a mai emberre összekapcsolódik őseivel, a mai magyar nyelv által szólítva meg és tisztelve mindazokat, akiknek létezésünket köszönhetjük. Ezeknek a neveknek jó része nem anyakönyvezhető (*Ajnás*, *Dezmér*, *Fencse* stb.), de a vallás és a hit sugallata által kiválasztott anyakönyvezhető nevek általában hangzásuk miatt kerülnek kiválasztásra. A nevek jelentésének megfejtése, magyarázata még a szakemberek számára is kemény dió (vagy éppenséggel lehetetlen), mivel az esetek döntő többségében latinul lejegyzett nevek magyar formáját még a hangtörvények alapos ismerete mellett sem egyszerű megfejteni. Az auditív konnotáció azonban sok esetben felülírja mindazon józan észérveket, amelyeknek a névválasztás során működnie kellene, és így az ősi magyar (hit)világ szereplői lehetőséget kapnak, hogy a mai nyelv ablakán ránk tekintsenek.

2. A kereszténység nyelvi elmeinek ismerete az előbbiekből vázolt ősmagyar nyelvi elemeknél is hiányosabb. Sokszor az általános kultúra elemeit képező, legalapvetőbb fogalmak is magyarázatra szorulnak (*mise*, *szerzetes*, *apáca*, *Biblia* stb.), a mindennapi szóhasználatban gyakran hibásan nevezik meg a katolikus és protestáns valláshoz kapcsolódó személyeket, tárgyakat, szertartásokat. Noha talán már a latin nyelvű keresztény irodalommal összefüggő ismeretek kapcsán ki kellene alakulnia annak a szókincsnek, amely a keresztény vallás szókincsének ismeretét megalapozza, ennek legtöbbször nyomát sem látni, így a vallási fogalmak, valamint

¹ RÁCZ JÁNOS: Növénynevek Enciklopédiája. Bp., 2010. 36. p.

² Uo., 29. p.

azok jelentésének halmaza üres metszetet képez. A saussure-i *signifiant* / *signifié* distinkció igencsak relevánsan érhető tetten, hiszen az elmékben a hang és a hangsor üres lenyomata (*signifiant*) visszhangzik anélkül, hogy párját, a megjelölt fogalmat (*signifié*), megtalálná. Saussure után szabadon: a vallási fogalmak nyelvi képe csupán forma, és nem szubsztancia. A „szubsztanciahiány” következménye, hogy összekeverednek a katolikus és protestáns vallások fogalmai: misére megy és gyóntat a nagytiszteletű lelképásztor, istentiszteletre megy és a vizsolyi Bibliából olvas fel a főtisztelelendő, és bizonyára csak a predestinációnak (vagy a lélekvándorlásnak?) köszönhetjük azt is, hogy Kálvin és Luther a magyar reformáció legnagyobb alakjai. A nyelvi elemek helyes használata feltételezi a fogalmak jelentésmezejének többé-kevésbé helyes ismeretét, ezek a kapcsolatok azonban nem evidenciaként tükröződnek a mindennapi szóhasználatban. Gyakori a tévedés, a tévesztés, amelyek gyakran kellemetlen szituációba hozzák a beszélőt. Például a katolikus egyház missziói nem szekták, mint ahogy a szerzetesrendek tagjai sem, csak azért, mert habitusuk a külső szemlélődő számára különleges vagy egyenesen feltűnő. A vallással kapcsolatos szókinés ismerete az egyházak egymás felé nyitása, az ökumené kapcsán is egyre fontosabbá válik. A csíksomlyói búcsú, a szekularizáció nyomása egyaránt repeszi és bontja a felekezeti szembenállás falait, olyannyira, hogy ma már a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, a Magyarországi Református Egyház és a Magyarországi Evangélikus Egyház megállapodtak a házasságkötés ökumenikus szertartásában.³ Az előző pontban említett erőteljes névdivat hullámai nem tudták kiszorítani az évtizedek óta népszerű utóneveket. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala által közzétett, a lakossági számadatokra vonatkozó utónév-statisztika szerint 2015-ben a három leggyakoribb férfi utónév a *László, István, József*, míg a három leggyakoribb női utónév a *Mária, Erzsébet, Katalin*.⁴ A vegyes házasságra lépőknek egymás és egymás vallása iránti tiszteletből kölcsönösen ismerniük kell azoknak a nyelvi elemeknek a jelentéshorizontját, amelyekkel kapcsolatba kerülnek. Hasonlóan, mind a katolikus, mind a protestáns egyház nonverbális vallási elemeinek jelentése is sok magyarázatot igényel, de ezek ismerete minden bizonnyal túlmutat az általános műveltségen. A katolikus liturgiához kapcsolódó kellékek (*misekönyv, kehely, cibórium, vélum stb.*), a viseletek és azok elemei (*alba, stóla cingulum stb.*), a színek (*fehér, arany, lila, piros, fekete, zöld, rózsaszín, kék*), a mise alatt megszólaltatott hangok (például csengettyűszó) a verbális nyelvi eszköztár elmeivel csupán denotatív formájukban írhatók le, és csak azok számára hordoznak konnotatív tartalmat, akik birtokolják a mise elemei, valamint ezen elemek között fennálló szemantikai kapcsolatot. A protestantizmus a képek, szimbólumok helyére a szavakat ültette, de mindazonáltal megmaradtak a szimbolikus kifejezőmód elemei is, mint a kakas, az égő szív, a pelikán, a csillag stb. A megjelenési formájukban azonos nonverbális elemek, némileg ellentmondva az

³ Ökumenikus esketési szertartások rendje. Ajánlás. 2001. december 3. – Magyar Katolikus Püspöki Konferencia honlapja: <http://www.katolikus.hu/aktualis/esketes-ajanlas.html> – 2016. február.

⁴ Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala / Statisztikák / 2015. – <http://kekkh.gov.hu/hu/statisztikak> – 2016. február.

azokhoz kapcsolódó, általában egyértelmű dekódolási lehetőségeknek, a különböző felekezethez tartozók számára más és más jelentést hordoznak, és ezek megértése csupán akkor lehetséges, ha a nyelv és vallás között létrejön egy, a szubsztanciák ismeretén nyugvó kapcsolat. Közismert tény, hogy a kommunikációtudomány általában külön tárgyalja a nyelvi elemeket mellőző kommunikációs formákat, sőt, a kommunikációs modellekbe sem épülnek be a nonverbális elemek, habár a vallási szimbólumok ugyanúgy rendelkeznek például a jacobsoni referenciális funkcióval,⁵ mint bármely verbálisan elhangzó üzenet, tehát a kontextusra irányuló, a megismeréssel kapcsolatos kód írja le őket. A Roberts–Barker személyen belüli kommunikációs modelljét figyelembe véve állíthatjuk,⁶ hogy a keresztény szimbólumok (a természet világából vett jelképek: víz, tűz, gyertya, kenyér, bor stb.) adott szituációkban tágabb jelentésű üzenetet közvetítenek, mint a verbális elemek dekódolása által nyert információk. (Ilyen szituációk: mise/istentisztelet, bérmlás/konfirmálás, keresztelő, esküvő, temetés stb.) Ugyanis az adott felekezethez (valláshoz) kapcsolódó szókincs elemeinek üzenete nem minden esetben dekódolható, míg ezzel szemben a szimbólumok tágabb értelmezése által a befogadó valamilyen mértékben mégiscsak részesül az üzenet által hordozott információból.

3. A nyelv és vallás között fennálló relációk egyértelműek, a vallási korpusz szigmatikai dimenziójában, amely a jelnek a jelöltre vonatkoztatását vizsgálja, a denotátumokhoz kapcsolódó fogalmak jelentésének ismerete nélkül a kommunikáció folyamata a maga teljességében nem valósulhat meg. Ez a zavar tovább erősödik, ha a jelrendszerek szintaxisának szabályaihoz kapcsolódó ismeretek hiányosak (például hiányoznak a nyelvi elemek felépítési szabályai), sőt, lehetetlenné válik a hibás jelsorozatok korrigálása vagy a hiányos jelsorozatok kiegészítése. A verbális és nonverbális jelek dekódolása számos tényezőtől függ, befolyásolja az értelmező kulturális és vallási háttere, a szituáció, a kontextus stb. Az általános jellegű szimbólumok csak akkor nyerik el a vallásban betöltött jelentésüket, ha ezeknek a jelentéseknek a dekódolásához a befogadó rendelkezik megfelelő kompetenciákkal, különös tekintettel a kognitív kompetenciára. A kognitív kompetenciához kapcsolódó képességek (például nyelvi, tanulási, matematikai, természettudományos stb.) lehetővé teszik az információkezelés motívum- és képességrendszerének használatát, illetve azt az „illetékességi” szint megvalósítását, amely szükséges ahhoz, hogy a nyelv és vallás határmezsgyéjén is biztonságosan mozogjunk. Az ismeretek átadása során az egyedi tehetségfaktorok felismerése és differenciálása lehet a szóbeli, írásbeli és képi információk sikeres feldolgozásának záloga, hiszen gyakran előfordul, hogy az iskolai ismeretfelfogás folyamata nem felel meg a fogalomelsajátítás pszichológiai követelményeinek, tehát a fogalmak nem vagy helytelenül alakulnak ki. A vallási fogalmak nyelvi struktúrájának kialakítása érdekében a célközpontú stratégiák közül a direkt bemutatás módszere (a fogalom megnevezése, definiálása, a megkülönböztető jegyek azonosítása stb.) javasolt, hiszen a fogalomelsajátítás módszere (vagyis az az eset, amikor

⁵ Jacobson – A nyelvi modell. (1960) In: Kommunikációelmélet – kommunikációs ismeretek. E-learning tananyag. Szerk.: Forgó Sándor. Online: Dr. Forgó Sándor weblog / Segédanyagok: <http://forgos.ektf.hu> – 2016. február.

⁶ Roberts - Barker – A személyen belüli kommunikációs modellje. (1987) In: Uo.

már megfelelő előismeretek állnak rendelkezésre az adott fogalomra vonatkozóan) csak akkor lehet eredményes, ha a hallgató igazán alapos előismertekkel rendelkezik. Továbbá nemcsak az egyedi fogalmak mibenlétét érti meg, hanem ezek jelentésszerű gondolatokban való kombinációjában is sikeres.

Az érdeklődés, a hitélet, a kíváncsiság hiányában az életuntsággal és passzivitással kikövezett úton való haladás egyenesen a pokolba vezet (mondhatnánk) – de az eddigi tapasztalataim alapján az efféle esetleges riogatás nem segít az ismeretek elsajátításában. A nyelv és vallás közötti reláció megteremtésének szignifikáns eleme a hangalak és a jelentéstartalom dimenzióinak összekapcsolása, melynek különösen nagy jelentősége lesz a hitélet megélésében vagy a prédikációk befogadásában.